BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINI MUSTAQIL FIKRLASHGA O‘RGATISHNING SAMARALI YO‘LLARI

Abdulloxonova Diyora Akmaljon qizi
Ahmadaliyeva Mashhura Hayrullo qizi
Namangan davlat pedagogika instituti Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi BTS-AU-25 guruhi talabalari
Ilmiy rahbar: Jo‘rayeva Turg‘unoy Umarjonovna
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.24084096
Namangan davlat pedagogika instituti Boshlang‘ich ta’lim innovatsiyalari kafedrasi o‘qituvchisi, PhD

Annotatsiya. Maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari va amaliy yo‘llari tahlil qilinadi. Individual yondashuv, tabaqalashtirilgan topshiriqlar, muammoli-izlanish xarakteridagi «Detektivlar» o‘yini hamda «Jim-jitlik», «Ortiqchasini top», «Nima uchun?» kabi didaktik o‘yinlarning o‘quvchi tafakkuriga ta’siri yoritiladi. Tadqiqotda nazariy tahlil, pedagogik kuzatuv va metodlarni tizimlashtirish usullaridan foydalanilgan. Natijada har bir usulning didaktik maqsadi va u orqali rivojlanadigan fikrlash ko‘nikmalari aniqlanib, ularni dars bosqichlarida qo‘llash bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, mustaqil fikrlash, tanqidiy tafakkur, individual yondashuv, interfaol metodlar, didaktik o‘yin, muammoli vaziyat, refleksiya.

Аннотация. В статье анализируются педагогические условия и практические пути формирования навыков самостоятельного мышления у учащихся начальных классов. Рассматривается влияние индивидуального подхода, дифференцированных заданий, проблемно-поисковой игры «Детективы», а также дидактических игр «Тишина», «Найди лишнее», «Почему?» на развитие мышления школьников. В исследовании использованы теоретический анализ, педагогическое наблюдение и систематизация методов. В результате определены дидактические цели каждого приёма и развиваемые с его помощью мыслительные умения, предложены рекомендации по их применению на разных этапах урока.

Ключевые слова: начальное образование, самостоятельное мышление, критическое мышление, индивидуальный подход, интерактивные методы, дидактическая игра, проблемная ситуация, рефлексия.

Abstract. The article examines the pedagogical conditions and practical ways of developing independent thinking skills in primary school students. It considers how an individual approach, differentiated tasks, the problem-solving game “Detectives”, and the didactic games “Silence”, “Find the Odd One Out” and “Why?” influence pupils’ thinking. The study draws on theoretical analysis, pedagogical observation and systematisation of teaching methods. As a result, the didactic aim of each technique and the thinking skills it develops are identified, and recommendations for applying them at different stages of a lesson are proposed.

Keywords: primary education, independent thinking, critical thinking, individual approach, interactive methods, didactic game, problem situation, reflection.

KIRISH

Zamonaviy ta’lim tizimida o‘quvchiga tayyor bilimni yetkazishdan ko‘ra uni bilimni mustaqil izlashga, mavjud ma’lumotni tahlil qilib, asosli xulosa chiqarishga o‘rgatish ustuvor vazifaga aylanmoqda. «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonunda ham ta’lim oluvchining mustaqil va

ijodiy fikrlashini rivojlantirish ta’lim sifatini belgilovchi omillardan biri sifatida e’tirof etilgan [1]. Bu talab, ayniqsa, boshlang‘ich sinflarda dolzarb ahamiyat kasb etadi, chunki aynan shu yosh davrida bolaning o‘quv faoliyatiga munosabati, savol berish va fikrni asoslash odati shakllanadi.

Kundalik amaliyotda esa dars ko‘pincha o‘qituvchi savoliga bir xil, qolipdagi javob kutish tarzida o‘tadi. Natijada o‘quvchi ta’lim jarayonining faol ishtirokchisi emas, balki uning obyekti bo‘lib qoladi. Pedagogik vazifa shundan iboratki, bola bilim olish bilan birga o‘qituvchining hamkoriga aylanishi, o‘z fikrini erkin ifodalay olishi va uni dalillar bilan himoya qila bilishi lozim. Ongli va mustaqil faoliyat ko‘rsatishga odatlangan shaxs jamiyat, oila va Vatan oldidagi burchini anglab, turli yot g‘oyalar ta’siriga tushib qolmaydi.

Shu nuqtai nazardan, tadqiqotning maqsadi – boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini mustaqil fikrlashga o‘rgatishning samarali yo‘llarini nazariy jihatdan asoslash va ularni dars jarayonida qo‘llash imkoniyatlarini ko‘rsatib berishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: mavzuga oid ilmiy-pedagogik manbalarni tahlil qilish; individual yondashuvning mustaqil fikrlashni rivojlantirishdagi o‘rnini aniqlash; didaktik o‘yinlarni tanlab, ularning didaktik maqsadi va rivojlantiradigan ko‘nikmalarini tizimlashtirish; amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Mustaqil fikrlash muammosi psixologiya va pedagogikada uzoq yillardan buyon o‘rganib kelinadi. L.S. Vygotskiy bola tafakkurining rivojlanishini kattalar bilan hamkorlikdagi faoliyat bilan bog‘lab, «yaqin rivojlanish zonasi» tushunchasini ilgari surgan: bola bugun o‘qituvchi ko‘magida bajaradigan ishni ertaga mustaqil uddalaydi [2]. Bu g‘oya topshiriqlarni o‘quvchining real imkoniyatidan biroz yuqoriroq darajada tuzish zarurligini asoslaydi.

J. Dyuining fikricha, mulohazali (refleksiv) tafakkur bola oldida hal qilinishi lozim bo‘lgan qiyinchilik yoki noaniqlik paydo bo‘lganda yuzaga keladi [3]. Demak, mustaqil fikrlashni rivojlantirish muammoli vaziyat yaratishdan boshlanadi. B. Blum taksonomiyasida esa eslab qolish va tushunishdan keyin keladigan tahlil, sintez va baholash darajalari yuqori tartibli fikrlash sifatida ajratilgan [4]; mustaqil fikrlashga yo‘naltirilgan topshiriqlar aynan shu darajalarni faollashtirishi kerak.

O‘zbek pedagogikasida T. G‘afforova boshlang‘ich ta’limda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash orqali o‘quvchi faolligini oshirish masalalarini yoritgan [5]. N.N. Azizxo‘jayeva o‘qituvchining pedagogik mahorati va dars texnologiyasini to‘g‘ri loyihalash o‘quvchining mustaqil faoliyatini tashkil etishdagi hal qiluvchi omil ekanini ta’kidlaydi [6]. S. Jumayeva tadqiqotida esa boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiluvchi topshiriq turlari tahlil qilingan [7].

Tadqiqot jarayonida nazariy tahlil (ilmiy-pedagogik va psixologik manbalarni o‘rganish), pedagogik kuzatuv (boshlang‘ich sinf darslarida o‘quvchilar faolligini kuzatish), qiyosiy tahlil hamda metodlarni tizimlashtirish usullaridan foydalanildi. Tanlangan o‘yin va topshiriqlar didaktik maqsadi, o‘tkazilish bosqichlari va rivojlantiradigan fikrlash ko‘nikmalari mezonlari asosida baholandi.

NATIJALAR

Tahlillar mustaqil fikrlashni rivojlantirishning dastlabki sharti har bir o‘quvchiga individual yondashuv ekanini ko‘rsatdi. Individual yondashuv deganda o‘quvchining shaxsiy

qobiliyati, qiziqishlari, bilim darajasi, fikrlash sur’ati va o‘zlashtirish imkoniyatlarini inobatga olgan holda o‘quv jarayonini tashkil etish tushuniladi. Kichik maktab yoshidagi bolalarda tafakkur bir tekis rivojlanmaydi: ayrimlari savolga tez javob topsa, boshqalari kuzatish, o‘ylash va qo‘shimcha izlanish orqali xulosaga keladi. Shuning uchun barcha o‘quvchidan bir xil tezlikda va bir xil yo‘l bilan fikrlashni talab qilish maqsadga muvofiq emas.

Amalda buni uch darajali topshiriqlar orqali ta’minlash mumkin: birinchi daraja namuna asosida bajariladi, ikkinchisi qisman izlanishni talab etadi, uchinchisi esa o‘quvchidan mustaqil yechim va uni asoslashni kutadi. Bunday tabaqalashtirish har bir bolaning o‘z «yaqin rivojlanish zonasi»da ishlashiga imkon yaratadi.

«Detektivlar» muammoli-izlanish o‘yini

O‘yin to‘rt bosqichda tashkil etiladi va o‘quvchilarni dalillarga tayangan holda xulosa chiqarishga o‘rgatadi.

1-bosqich. Muammoli vaziyat yaratish. O‘qituvchi sinfga muhrlangan konvert olib kiradi va: «Detektivlar, bizda bir sirli hodisa bor! Uni faqat diqqatli va aqlli o‘quvchilar hal qila oladi», – deydi. Shu tariqa bolalarda qiziqish va izlanishga ehtiyoj uyg‘otiladi.

2-bosqich. Dalillarni tekshirish. O‘quvchilar kichik guruhlarga ajratiladi. Har bir guruh dalillar yozilgan kartochkalarni oladi, ularni o‘zaro solishtiradi va muhim ma’lumotlarni ikkinchi darajalilaridan farqlaydi.

3-bosqich. Mantiqiy xulosa. Guruhlar o‘z taxminini bildiradi va «Nima uchun shunday deb o‘ylaymiz?» degan savolga dalillar asosida javob beradi.

4-bosqich. Sirning yechimi. Guruhlar javoblarini taqdim etadi, o‘qituvchi xulosalarni tekshiradi va natijadan ko‘ra fikrlash jarayonining o‘zini rag‘batlantiradi.

Kuzatuvlar oddiy savol-javob har doim ham butun sinf diqqatini jalb eta olmasligini ko‘rsatdi. Muammoli o‘yin esa xotirani mustahkamlash, tafakkurni faollashtirish va hozirjavoblikni oshirish bilan birga refleksiya bosqichini mazmunli tashkil etishda o‘qituvchiga qulay vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Kichik maktab yoshidagi bolalar uchun o‘yin ta’limning eng tabiiy vositalaridan biridir. Har bir o‘yin g‘alabaga intilish bilan bog‘liq bo‘lib, uning shartlari va qoidalariga izchil rioya qilishni talab etadi; bu esa hamjihatlik va intizomni ham tarbiyalaydi. Masalan, «Jim-jitlik» o‘yinida o‘quvchilar sinfda sukunat saqlash, o‘zini tuta bilish, joyidan ovoz chiqarmay turib, xotirjam qaytib o‘tirish, tovushlarni diqqat bilan tinglash hamda so‘z va raqamlarga zehn bilan qarashga o‘rganadilar.

«Ortiqchasini top», «Nima uchun?», «Davomini ayt», «Agar men bo‘lsam…» kabi o‘yinlar bolalarni taqqoslashga, umumlashtirishga va mustaqil xulosa chiqarishga undaydi. Masalan, o‘qituvchi to‘rtta so‘z beradi: olma, nok, shaftoli, sabzi. O‘quvchilar ortiqcha so‘zni topib, nega aynan «sabzi»ni tanlaganini izohlaydilar. Bu yerda bir nechta asosli javobni muhokama qilish ham mumkin: belgi sifatida o‘sish joyi, rang yoki ta’m tanlanishi turli xulosalarga olib keladi. Muqobil javoblarni tan olish bolaga fikrning bir nechta to‘g‘ri yo‘li bo‘lishi mumkinligini anglatadi.

Tadqiqot natijasida tahlil qilingan usullar ularning didaktik maqsadi va rivojlantiradigan ko‘nikmalari bo‘yicha quyidagicha tizimlashtirildi (1-jadval).

1-jadval. Mustaqil fikrlashni rivojlantiruvchi usullarning tavsifi

№	Usul / o‘yin	Didaktik maqsad	Rivojlanadigan fikrlash ko‘nikmasi
1	Tabaqalashtirilgan (uch darajali) topshiriqlar	Har bir o‘quvchining imkoniyatiga mos ish sur’ati va murakkablikni ta’minlash	Mustaqil izlanish, o‘z-o‘zini nazorat qilish
2	«Detektivlar» muammoli-izlanish o‘yini	Dalillarni solishtirish orqali asoslangan xulosaga olib kelish	Tahlil, taqqoslash, dalillash, guruhda fikr almashish
3	«Jim-jitlik» o‘yini	Diqqatni jamlash va o‘zini boshqarishni tarbiyalash	Ixtiyoriy diqqat, kuzatuvchanlik, intizom
4	«Ortiqchasini top»	Belgilar asosida tasniflashga o‘rgatish	Umumlashtirish, mantiqiy asoslash, muqobil javob topish
5	«Nima uchun?», «Davomini ayt», «Agar men bo‘lsam…»	Ochiq savol va ijodiy vaziyat orqali fikrni erkin bayon ettirish	Sabab-oqibatni anglash, bashorat qilish, ijodiy tafakkur

MUHOKAMA

Olingan natijalar L.S. Vygotskiy va J. Dyui g‘oyalari bilan uyg‘un keladi: mustaqil fikrlash bolaga tayyor xulosa berilganda emas, balki u hal etilishi lozim bo‘lgan muammo bilan yuzma-yuz kelganda va o‘qituvchi ko‘magi asta-sekin kamaytirib borilganda rivojlanadi [2; 3]. «Detektivlar» o‘yinining bosqichma-bosqich tuzilishi aynan shu mantiqqa asoslangan: muammo qo‘yiladi, dalillar tahlil qilinadi, gipoteza ilgari suriladi va asoslanadi.

B. Blum taksonomiyasi nuqtai nazaridan qaraganda, «Ortiqchasini top» va «Nima uchun?» o‘yinlari o‘quvchini eslab qolish darajasidan tahlil va baholash darajasiga olib chiqadi [4]. Muhim jihati shundaki, o‘qituvchi «to‘g‘ri – noto‘g‘ri» baholashdan ko‘ra «qanday asoslaysan?» degan savolga urg‘u berishi kerak. Ochiq savollar va muqobil javoblarni qabul qilish sinfda fikr erkinligi muhitini yaratadi.

Shu bilan birga, ayrim cheklovlarni ham qayd etish lozim. Didaktik o‘yin o‘z-o‘zidan maqsad bo‘lib qolmasligi, balki dars mavzusi va o‘quv maqsadiga bo‘ysundirilishi zarur. Guruh ishida faol o‘quvchilar tashabbusni to‘liq egallab olishi, sust o‘quvchilar esa chetda qolishi mumkin; bunda rollarni taqsimlash va individual topshiriqlar bilan muvozanatni saqlash tavsiya etiladi. Taklif etilgan usullarning samaradorligini miqdoriy jihatdan aniqlash uchun keyingi bosqichda tajriba-sinov ishlarini o‘tkazish maqsadga muvofiq.

XULOSA

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini mustaqil fikrlashga o‘rgatish ta’lim jarayonining asosiy vazifalaridan biridir. Mustaqil fikrlash ko‘nikmalarining shakllanishi bolaning bilimni ongli

o‘zlashtirishi, muammoli vaziyatda yechim topishi, fikrini erkin bayon etishi va mustaqil qaror qabul qila olishiga zamin yaratadi.

Tadqiqot natijalari bu jarayonda individual yondashuv, tabaqalashtirilgan topshiriqlar, muammoli-izlanish o‘yinlari va didaktik o‘yinlarni tizimli qo‘llash samarali ekanini ko‘rsatdi. O‘qituvchi har bir o‘quvchining imkoniyatini hisobga olishi, uni o‘z nuqtai nazarini asoslashga yo‘naltirishi, bolalar fikrini hurmat qilishi va ijodiy faolligini rag‘batlantirishi lozim.

Shunday qilib, boshlang‘ich ta’limda mustaqil fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan pedagogik yondashuvlar o‘quvchilarning bilim darajasini oshirish bilan cheklanmay, ularning kelajakda tashabbuskor, ijodkor va mas’uliyatli shaxs bo‘lib shakllanishiga ham xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son. – Toshkent, 2020.

2. Выготский Л.С. Мышление и речь. – М.–Л.: Соцэкгиз, 1934.

3. Dewey J. How We Think. – Boston: D.C. Heath & Co., 1910.

4. Bloom B.S. (Ed.). Taxonomy of Educational Objectives. Handbook I: Cognitive Domain. – New York: David McKay, 1956.

5. G‘afforova T. Boshlang‘ich ta’limda zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Tafakkur, 2011.

6. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – Toshkent, 2006.

7. Jumayeva S. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish // Maktabgacha va maktab ta’limi. – 2025.